

XVI. YÜZYILIN BAŞLARINDA ERZİNCAN ŞEHRİ (1516-1530)

İsmet Miroğlu

a. İdarî Durum :

Yavuz Sultan Selim'in İran seferi esnasında (1514) sülh yoluyla Osmanlı idaresine geçen Erzincan, Bayburt, Trabzon, Şarkî-Karahisar ve Cankik ile birlikte Baş-Mîrahur Bryıklı Mehmed Paşa'nın idaresine verilmiştir¹. Erzincan, 1514'den 1520 senesine kadar geçen devrede idarî bakımdan eyâlet statüsünü hâiz olan Bayburt sancağı ile birlikte mütalâa edilmiştir². 1520'den itibaren zaman zaman Diyarbekir Beylerbeğliği'ne zaman zaman da Rum (Rûm-ı hadîs)³ Beylerbeğliği'ne ve bilâhîre 26 Eylül-3 Ekim 1535'de teşekkül eden Erzurum Beylerbeğliği'ne bağlanmış bulunan Kemah sancağının bir kazası olmuştur⁴. Bu durum 974 (M. 1566) yılına kadar devam etmiştir⁵. Bu tarihten sonra Kemah livâsı lağvedilerek Erzurum'a bağlı kazalar arasına dahil edilince, Erzincan da ayrı bir kaza olarak Erzurum sancağına bağlanmıştır⁶.

Tapu-Tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Erzincan, Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan olarak ikiye ayrılmıştır. Fırat nehrinin kuzeyinde kalan bölge Güney, güneyinde kalan bölge ise Kuzey Erzincan

Metinde geçen kısaltmalar : BA : Başbakanlık Arşivi; TD : Tapu Defteri.

1 Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279, c. II, s. 284; İbn Kemâl, *Defter IX*, Fâtih ktp. Nr. 4221, 235/a.

2 Bu hususta daha fazla malûmat için bk. İsmet Miroğlu, *XVI. yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 23-24.

3 Rûm-ı hadîs tâbirî için bk. M.T. Gökbilgin, *XV. ve XVI. asırda Eyâlet-i Rum, Vakıflar Dergisi*, sayı VI (1965), s. 51-61.

4 BA, TD 387, s. 802.

5 BA, TD 313, s. 101-105-111.

6 BA, TD 468, s. 21; BA, TD 967, s. 118.

olarak mütalâa edilmektedir. Yavuz Sultan Selim zamanında Bayburt ve Kemah sancakları ile birlikte Erzincan da tahrir edilmiştir. 922-924 (M. 1516-1518) tarihleri arasında yapılan ilk tahrir göre, Erzincan'da bir sancakbeyi, 8 zeâmet ve 133 tımar vardı. Bu tarihlerde Erzincan ve Bayburt bir sancakbeyinin idaresinde idi. Kanuni'nin ilk zamanlarında yapılan icmâl niteliğindeki bir tahrirden⁷ kazada bir alaybeyi, 10 zaîm, eşkincilerle birlikte 155 sipahi ve 24 sipahizâde olduğu tasbit edilmiştir⁸. 1530 tahririnde de durum aynıdır.

Bu üç tahrir muvâcehesinde Erzincan köylerini tesbit etmek mümkündür. Ancak 1530 tahririni gösteren defterin⁹ Erzincan'a âit kısmı eksik olduğundan köylerin adedini tam olarak vermek imkân dahilinde değildir. 1516-1518'de Erzincan'ın 112 köyü, 28 mezraası; 1520'de 121 köyü, 68 mezraası bulunmakta idi. 1530'da 70 köyü olduğu tesbit edilmiştir. Bununla beraber bu tarihte de kazadaki köy sayısının en azından 1520'deki kadar olduğu tahmin edilebilir.

b. Erzincan'ın mahâlleleri ve nüfusu :

922-924 (M. 1516-1518) ve 937 (M. 1530) yıllarına âit Tahrir defterlerinde¹⁰ Erzincan şehrinde 20 mahâlleciler kaydedilmiştir. İlk tahrir göre bunun 7'sini Müslüman-Türk mahâllecileri, 13'ünü Ermeni mahâllecileri teşkil etmektedir. Ancak 1530 tahririnde Müslüman mahâllecilerinin 6, Ermeni mahâllecilerinin ise 14 olduğu görülmektedir. 1647'de Erzincan'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 48 mahâlleciler bulunduğunu kaydeder¹¹.

Müslüman mahâllecileri : 1- *Halilullah Çelebi mahâllecisi*¹². 1556'da 27 hâne, 16 mücerred; 1530'da 70 hâne, 1 imam, 2 müezzin, 1 pîrifâni, 2 muâf (avarızdan muâf), 8 berat sahibi, 2 sipahizâde, 12 nöker¹³, 7 nökerzâde; 2- *Eskişehir mahâllecisi*¹⁴. 1516'da 24 hâne, 7 mücerred; 1530'da 35 hâne, 24 mücerred, 3 muâf; 3- *Câmi' mahâllecisi*¹⁵. 1516'da 94 hâne,

24 mücerred; 1530'da 75 hâne, 70 mücerred, 2 müezzin, 4 pîrifâni, 2 muâf, 6 berat sahibi, 8 nöker, 6 nökerzâde; 4- *Cemaleddin mahâllecisi*¹⁶. 1516'da 67 hâne, 11 mücerred; 1530'da 53 hâne, 40 mücerred, 2 müezzin, 2 pîrifâni, 6 berat sahibi, 2 nöker, 8 nökerzâde, 4 sipahizâde; 5- *Gürk-Barak mahâllecisi*¹⁷. 1516'da 40 hâne, 10 mücerred; 1530'da 36 hâne, 24 mücerred, 1 imam, 11 nöker, 7 nökerzâde; 6- *Hoca Şeyhi (Şeyhi Çelebi) mahâllecisi*¹⁸. 1516'da 80 hâne, 80 mücerred; 1530'da 57 hâne, 65 mücerred, 1 müezzin, 4 muâf, 3 berat sahibi, 4 zâviyedârzâde, 2 sâdât, 1 zenbil-keş, 1 pîrifâni, 18 nöker, 14 nökerzâde; (*Kilim-ana (?) mahâllecisi*¹⁹. 1530 tahririnde bu mahâllenin ismi geçmemektedir. 1516'da 14 hâne, 4 mücerred bulunmakta idi.

Ermeni mahâllecileri : Bu mahâllecilerde her ne kadar Ermenilerin oturduğu kayıtlı ise de, isimlerin Türkçe olması, buraların daha önce Türklerle meskûn olduğu kana'atini hâsıl etmektedir. 1- *Çadırcı mahâllecisi*²⁰. 1516'da 49 hâne, 19 mücerred; 1530'da 51 hâne, 24 mücerred, 1 muâf; 2- *Hoca Evran mahâllecisi*²¹. 1516'da 14 hâne, 4 mücerred, 1530'da 21 hâne, 9 mücerred; 3- *Bozbeği mahâllecisi*²². 1516'da 14 hâne, 4 mücerred; 1530'da 15 hâne, 9 mücerred; 4- *Hoca Bekir mahâllecisi*²³. 1516'da 36 hâne, 21 mücerred; 1530'da 39 hâne, 19 mücerred, 1 muâf; 5- *Tökeloğlu mahâllecisi*²⁴. 1516'da 41 hâne, 13 mücerred; 1530'da 47 hâne, 17 mücerred, 6- *Çukur mahâllecisi*²⁵. 1516'da 10 hâne, 2 mücerred; 1530'da 17 hâne, 5 mücerred, 7- *Melik Hâtun mahâllecisi*²⁶. 1516'da 37 hâne, 8 mücerred; 1530'da 54 hâne, 30 mücerred; 8- *Süleyman mahâllecisi*²⁷, 1516'da 19 hâne, 7 mücerred; 1530'da 23 hâne, 12 mücerred, 9- *Güzel Kazancı mahâllecisi*²⁸, 1516'da 23 hâne, 9 mücerred; 1530'da 17 hâne, 7 mücerred; 10- *Sağikoğlu mahâllecisi*²⁹. 1516'da 16 hâne, 7 mücerred; 1530'da 12 hâne, 7 mücerred;

16 BA, TD 60, s. 8; BA, TD 168, s. 131-132.

17 BA, TD 60, s. 9; BA, TD 168, s. 133-134.

18 BA, TD 60, s. 7; BA, TD 168, s. 134-135.

19 BA, TD 60, s. 9.

20 BA, TD 60, s. 7; BA, TD 168, s. 136-137.

21 BA, TD 60, s. 6; BA, TD 168, s. 137.

22 BA, TD 60, s. 6; BA, TD 168, s. 137.

23 BA, TD 60, s. 6; BA, TD 168, s. 135.

24 BA, TD 60, s. 7; BA, TD 168, s. 137.

25 BA, TD 60, s. 12; BA, TD 168, s. 138.

26 BA, TD 60, s. 12; BA, TD 168, s. 138-139.

27 BA, TD 60, s. 12; BA, TD 168, s. 139.

28 BA, TD 60, s. 12; BA, TD 168, s. 139.

29 BA, TD 60, s. 13; BA, TD 168, s. 140.

7 1520 tarihli *Karaman-Rum icmâli* (BA, TD 387).

8 BA, TD 387, s. 802.

9 BA, TD 168.

10 BA, TD 60; BA, TD 168.

11 *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, c. II, s. 381.

12 BA, TD 60, s. 4; BA, TD 168, s. 127-128.

13 Bu kelime, Şark vilâyetlerinde «sipahi» anlamında kullanılmaktadır (bk. 937/1530 tarihli *Bayburt kanunnâmesi*, BA, TD, 966, s. 92).

14 BA, TD 60, s. 5; BA, TD 168, s. 128-129.

15 BA, TD 60, s. 5; BA, TD 168, s. 129-131.

red; 11 - *Bogos mahâllesi*³⁰. 1516'da 10 hâne, 3 mücerred; 1530'da 11 hâne, 5 mücerred; 12 - *Serkis mahâllesi*³¹. 1516'da 19 hâne, 8 mücerred; 1530'da 25 hâne, 9 mücerred, 13 - *Avanis mahâllesi*³², 1516'da 26 hâne, 9 mücerred; 1530'da 20 hâne, 21 mücerred; 14 - *Kiğlu mahâllesi*³³; 1530'da 6 hâne, 3 mücerred, bulunmakta idi.

Her hânedede 5 kişi yaşadığı kabul edilmek şartıyla 1516 senesinde şehirde 2085'i (%51,1) Müslüman-Türk, 1922'si (%48,9) Ermeni olmak üzere 4077 kişi bulunuyordu. 1530 yılında şehirdeki Türk nüfusun %2 nisbetinde arttığı, buna mukabil Ermenilerin aynı oranda azaldığı anlaşılmaktadır. Zikredilen senede (1530) şehrin nüfusu 4477 kişi olup, bunun 2479'unu (%53,1) Türkler, 1998'ini (%46,9) Ermeniler teşkil etmekte idi. Burada şunu belirtmek lâzımdır ki, Müslüman nüfusuna sipahi, azap ve kale muhafızı dahil değildir. Evliya Çelebi, kale içinde 200, kale dışında 1800 ev bulunduğunu kaydetmektedir³⁴. Bu taktirde XVII. yüzyılın ortalarında şehirde 10.000 kişi yaşadığı anlaşılmaktadır. XIX. asrın son yıllarına doğru şehrin nüfusu 23.000 e çıkmış olup, bunun 15.000 i Müslümandır³⁵.

c. *Erzincan'ın Tarihi Eserleri :*

Osmanlı devrinde ve ondan önceki devirlerde ileri bir kültür ve hayat seviyesine sâhib olduğu anlaşılan Erzincan'da, câmi, mescid, medrese, zâviye, han ve hamam gibi bir çok tarihî eserler mevcuttu. Fakat 1047, 1457, 1583, 1787, 1888, 1930 ve nihayet 1939 senelerinde vuku'a gelen şiddetli depremler, bunların hepsini yerle bir etmiştir. Bugün eski devirlerin hatırası olarak yalnız Ulu Câmi kalmıştır ki, bu da, ancak birkaç def'a tâmir görmek sûretiyle varlığını günümüze kadar devam ettirebilmiştir. XV. yüzyılın başlarına âit Tahrir defterlerinde Erzincan'da 2 câmi, 2 mescid, 10 medrese, 8 zâviye, 2 hankah ve 1 de buk'a (mekteb) kaydedilmiştir. Evliya Çelebi, şehirde irili ufaklı 70 kadar ibâdethâne bulunduğundan bahsederek bunların 8'inin câmi, 7'sinin de tekke olduğuna işâret eder. Bunlardan başka 11 tâne han ve Pür-Kalem ve İskender Bey adlarıyla 2 meşhur hamam

30 BA, TD 60, s. 13; BA, TD 168, s. 140.

31 BA, TD 60, s. 13; BA, TD 168, s. 140.

32 BA, TD 60, s. 13; BA, TD 168, s. 141.

33 BA, TD 168, s. 141.

34 Aynı eser, c. I, göst. yer.

35 V. Culnet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1800, c. I, s. 210 v.d.

olduğunu kaydeder³⁶. 1530 senesinde tanzim edilen bir evkaf defterine göre, Erzincan'da mevcut tarihî eserler ve evkafı aşağıda gösterildiği gibidir:

a) *Câmiler :*

1 — *Gülâbi Bey Câmi'i* (Ulu Câmi'): Erzincan'ın en eski âbidelerinden olup, bânisi Gülâbi Bey'dir. Câmi' 1784 depreminden hasar görmüş ise de, yeniden eski tarzı üzerine tâmir edilmiştir. Bundan başka 1871 yılında da bir tâmir görmüştür³⁷. Bu câmi'in avlusunda büyük ve tanınmış kişiler tarafından yaptırılmış medreseler vardı. Fakat bugün bunlardan bir eser kalmamıştır.

Câmi'in evkafı, Kilendi, Tabursenk, Tekranis, Köşünkâr ve Kurucatelek (Kurutelek) köylerinin sümn (1/8) hububat hisseleriyle Mitini köyünün rub' mâlikânesi, Pizvan köyünde 20 kilelik bir çiftliğin hâsılatı, 15 kıt'a zemin, 3 kıt'a bağ ve Hacı Kutluşa adında birinin Kurucatelek ve İrkân köylerinden vakfettiği 1/8 hububat hissesinden ibaretti. Evkafın vâridâtı 17.100 akça olup, bunun yevmî 5 akçası imâmet, 5 akçası hitabet, 2 akçası sermahfil, 4 akçası müezzin, 7 akçası huffâz, 2 akçası ferrâş ve kayyum³⁸, 3 akçası nezâret, 2 akçası muarriflik (teşrifatçılık), 2 akçası muallimlik, 1 akçası halife, 2 akçası cibâyet, 1 akçası meremmet (tâmir etme, onarma), 6 akçası tevliyet, 2 akçası rügan ve burya (hasır), 1 akçası da cüzhanlık masraflarına tahsis edilmişti³⁹.

2 — *Halilullah Câmi'i*: Halilullah Çelebi mahallesinde bulunmakta idi. Aynı mahâlde bir de Halilullah çeşmesi vardı. Bu çeşmenin 852 (1448) yılında Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin müridlerinden Halilullah Çelebi'nin oğlu İsa Çelebi tarafından yapıldığı bilindiğine göre⁴⁰, câmi'in de bu zat ve ya babası tarafından inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Evkafı Tilhas ve Hallaç köylerinin 1/8 hububat hisseleri ile Akdağ köyünün 1/2 hububat hissesinden ve 27 kıt'a zeminden müteşekkildir. Evkafın geliri 6.999 akçayı buluyordu. Bu varidatın yevmî 3 akçası hitâbet, 3

36 Aynı eser, c. I, göst. yer.

37 Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932, s. 235-236.

38 Câmi'de temizlik işlerine bakan hademe; vakfın malını koruyup gözetmekle görevli kimse.

39 BA, TD 199, s. 30-31.

40 Ali Kemali, *Aynı eser*, s. 229.

akçası imâret, 2 akçası müezzin, 1 akçası ferrâş, 2 akçası tevliyet, 1 akçası muarraf, 4 akçası huffâz, 1 akçası rugan ve burya masraflarını karşılamakta idi⁴¹.

b — *Mescidler* :

1 — *Gürk-Barak mescidi* : Aynı adı taşıyan mahâlde idi. Kimin tarafından yapıldığı tesbit edilememiştir. 720 akça olan evkafı şehirdeki 2 kıt'a zeminden ibaretti. Bu meblâğ mescidin imam ve müezzininin masraflarına tahsis edilmişti⁴².

2 — *Gendümeçiyân mescidi* : İsmine bakılırsa bu mescidin Ermeni asıllı bir müslüman tarafından veya onun adına yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mescid Câmî mahallesinde bulunmakta idi. Şehirdeki 1 kıt'a dükân ile 1 kıt'a zeminden teşekkül eden evkafının geliri 360 akça tutmaktaydı⁴³.

c — *Medreseler* :

1 — *Atâbek medresesi* : Bânisi ve yapılış tarihi bilinmemektedir. Evkafı Pulur köyünün 1/2 ve Almasor köyünün tamam hububat hisseleriyle, 20 kıt'a zeminden müteşekkil olup, geliri 4930 akçayı bulmakta idi. Bunun yevmî 10 akçası tedris, 1 akçası talebe ve 2,5 akçası da tevliyet masraflarına ayrılmıştı⁴⁴.

2 — *Dâri'l-ilm medresesi* : Bunun da kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı tesbit olunmamıştır. Kelâriç köyünün 1/3, Tahmir köyünün 1/2 ve Bulmasor köyünün tamam mâlikânesinden müteşekkil olan evkafının geliri 6.939 akça idi. Bunun yevmî 15 akçası tedris, 2 akçası talebe ve 2 akçası da tevliyat masraflarını karşılayabilmekte idi⁴⁵.

3 — *Kadı İftiharüddin medresesi* : Evkafı Pitariç köyünün 1/3, Pizvan köyünün 1/8 hububat hisseleri ile Mıgırsı köyü mâlikânesinin dokuz hissesinden iki hissesi ve bu köydeki bir çiflikten ibaret olup, vâridatı 9.109 akça-

41 BA, TD 199, s. 32-33.

42 BA, TD 199, s. 36.

43 BA, TD 199, s. 37.

44 BA, TD 199, s. 28.

45 BA, TD 199, göst. yer.

yı bulmakta idi. Bunun yevmî 18 akçası tedris, 4 akçası talebe ve 3 akçası da tevliyet giderlerine tahsis edilmiştir⁴⁶.

4 — *Melik Fahreddin medresesi* : Bu medrese Mengüceklerden olup, «Gazi» ünvanı ile tanınan Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşah Gazi⁴⁷ (1168-1225) tarafından yapılmış olmalıdır. Hegirge, Vakıf Brastik ve Ahurcuk köylerinin 1/2, Ula, Vağsa ve Ahurekrek köylerinin tamam mâlikânelerinden müteşekkil olan evkafının varidatı 10.359 akça idi. Bu gelirin yevmî 20 akçası tedris, 4 akçası talebe, 1 akçası ferrâş ve 3 akçası da tevliyet masraflarını karşılayabilmekte idi⁴⁸.

5 — *Taharten (Mutaharten) medresesi* : Bu medrese, 1379-1403 seneleri arasında Erzincan Emîrlîği'ni deruhte etmiş olan⁴⁹ Mutaharten tarafından inşâ ettirilmiştir. Evkafı Mıgırsı ve Hahsor köylerinin tamam mâlikânesi ile Vartinik ve Viraskiğ köylerinin 1/2 hububat hisselerinden ibaret olup, vâridatı 3.685 akçayı bulmaktaydı. Bu gelirin yevmî 7 akçası tedris, 2 akçası talebe ve 1 akçası tevliyet giderlerine ayrılmıştı⁵⁰.

Bu zikredilen medreselerden başka şehirde 5 medrese daha vardır :

Lala medresesi, Nizâmîye medresesi, Abdülkerim medresesi, Pervane medresesi, Borumbay medresesi⁵¹. Bunların evkafı müsâit olmadığından diğer medreselere ilhak edilmişlerdir.

d — *Zâviyeler* :

1 — *Mevlevihâne zâviyesi* : Bânisinin kim olduğu bilinmemektedir. Evkafı Hanzar köyünün 1/2 ve Kârmuri (Germüri) köyünün 1/8 hububat hisseleriyle 1 kıt'a zemin ve bir de çiflikten ibarettir. Evkafın varidatı 4.350 akça olup, bunun yevmî 2,5 akçası meşihat, 1,5 akçası tevliyet ve senevi 2.910 akçası da yiyecek masraflarına tahsis edilmiştir⁵².

46 BA, TD 199, s. 27.

47 Bunun için bk. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 61 v.d.

48 BA, TD 199, s. 26.

49 Mutaharten hakkında daha fazla bilgi edinmek için bk. Yaşar Yücel, *XIV-XV. yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Belleten, sayı 140 (Ankara 1971), s. 665-719.

50 BA, TD 199, s. 26.

51 BA, TD 199, s. 29-34.

52 BA, TD 199, s. 38.

2 — *Haydarîhâne zâviyesi* : Bunun da bânisi ve ne zaman yapıldığı tesbit olunamamıştır. Evkafı şehirdeki 5 kıt'a zeminden müteşekkil olup, geliri 2.907 akçayı bulmakta idi. Bunun yevmî 2 akçası zâviye şeyhinin, senevî 1357 akçası da yiyecek masraflarını karşılayabilmekte idi⁵³.

3 — *Taharten Bey zâviyesi* : Taharten Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır. Evkafı Dâcirek köyünün 1/2 hububat hissesinden müteşekkil olup, geliri 720 akça idi. Bunun tamamı yevmî 2 akçadan zâviye şeyhinin giderlerine tahsis edilmişti⁵⁴.

4 — *Kalenderhâne zâviyesi* : Şehirdeki 1 kıt'a zemin, 3 kıt'a bağ ve 1 çiftlikten teşekkül eden evkafının varidatı 900 akça olup, bunun yevmî 1 akçası zâviye şeyhine, 1,5 akçası da yiyecek masraflarına ayrılmıştı⁵⁵.

5 — *Pîr Ömer zâviyesi* : Evkafı şehirdeki 2 çiftlikten müteşekkildir. Geliri 720 akça olup, bunun yevmî 1 akçası meşihat, 1 akçası da yiyecek giderlerine sarfolunmakta idi⁵⁶.

6 — *Uğurlu Mehmed Bey zâviyesi* : Uzun Hasan'ın oğlu ve Fâtih Sultan Mehmed'in damadı olan Uğurlu Mehmed Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır. Evkafı, şehirdeki 3 parça bağ ve bahçe ile Küçük Sürbehan köyünün tamam mâlikânesinden ve Büyük Köşünkâr köyünün 1/2 hububat hissesinden müteşekkil olup, geliri 3.040 akçayı bulmaktaydı. Bunun yevmî 2 akçası meşihat, senevî 2.320 akçası da yiyecek masraflarına harcanmakta idi⁵⁷.

7 — *Üryan Şeyh zâviyesi* : Bânisinin kimliği tesbit olunamamıştır. Şehirdeki 2 kıt'a zemin ile 1 kıt'a bağdan ibâret olan evkafının vâridatı 360 akça tutup, bu gelirin tamamı zâviye şeyhine tahsis edilmişti⁵⁸.

8 — *Veled Bey zâviyesi* : Akkoyunlu Beylerinden Veled Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır. Evkafı şehirdeki 6 kıt'a zeminden müteşekkil olup, geliri 2.174 akça idi. Bunun yevmî 1 akçası meşihat, 1 akçası tevliyet, senevî 1.354 akçası da yiyecek masraflarına ayrılmıştı⁵⁹.

53 BA, TD 199, s. 37.

54 BA, TD 199, s. 37.

55 BA, TD 199, s. 37.

56 BA, TD 199, s. 39.

57 BA, TD 199, s. 38.

58 BA, TD 199, s. 40.

59 BA, TD 199, s. 39.

e — *Hankahlar* :

1 — *Hankah-ı Ahi Ayna Bey* : Erzincan Emîri Ahi Ayna Bey (öl. 1362) tarafından yaptırılmıştır. Ayna Bey, Eretna devletine tâbi olarak Erzincan'da mühim siyasi faaliyetlerde bulunmuştur⁶⁰. Evkafı, Pişke-
dağ köyünün 1/2 hububat hissesi ile aynı köydeki 1 kıt'a zeminden ibâretti. Evkafın 3.047 akçayı bulan vâridatının yevmî 2 akçası meşihat, 1 akçası cibâyet, senevî 1967 akçası da yiyecek masraflarına ayrılmıştı⁶¹.

2 — *Hankah-ı Hoca Ağa* : Evkafı Karayunus köyünün 1/8 hububat hissesinden ibâret olup, geliri 1146 akça idi. Bunun yevmî 2 akçası meşihat, senevî 426 akçası yiyecek masraflarını karşılayabilmekteydi⁶².

Şehirde bir de buk'a (mekteb) vardı : Ahmediye buk'ası. Evkafı, Dengiri köyünün 1/2, Karatuş köyünün 1/4 hububat hisselerinden müteşekkil olup, vâridatı 2968 akçayı bulmakta idi. Bu gelirin yevmî 6 akçası tedris, 2 akçası da tevliyet giderlerine tahsis edilmişti⁶³.

Tahrir defterlerinde Erzincan'da tek bir hamam kaydedilmiştir : Çadırcı hamamı. Gürk-Barak mahallesinde idi. Çadırcı Şeyh adında bir zât tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır⁶⁴. Hamamın 2.800 akçayı bulan yıllık mukata'ası Pîr Mehmed sipâhinin oğlu Cemâleddin Çelebi tarafından «Ravza-i Mutahhara» ya vakfedilmiştir⁶⁵.

f — *İktisadi Durum* :

Erzincan, topraklarının zengin ve sulak olması sebebiyle bağ ve bahçe ziraatının pek gelişmiş olduğu bir şehirdir. Orta çağa âit hemen bütün kaynaklarda Erzincan bahçe mahsûlleri bol ve havası güzel bir şehir olarak tasvir edilir. Şehirde ticaret ve sanayide gelişmiş bir durumda idi. Marco Polo'ya göre, burada gâyet güzel yünlü kumaşlar dokunurdu⁶⁶. XIV. yüzyıl seyyahlarından olup 1333'de Erzincan'a uğrayan İbn Batûta, şehrin büyük ve güzel olduğunu, ahâlisini Türkler ve Ermenilerin teşkil ettiğini, çarşılarının pek şirin olduğunu kaydettikten sonra, burada

60 *Tarihî Takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1954, s. 80-81.

61 BA, TD 199, s. 39.

62 BA, TD 199, s. 36.

63 BA, TD 199, s. 36.

64 BA, TD 199, s. 30.

65 BA, TD 199, göst. yer.

66 *Travels of Marco Polo*, nşr. Yule, London 1929, I, 46-47.

çeşidli kumaşlar dokunduğunu, civarda işletilen bakır madenlerinden kıymetli bakır eşya yapıldığını belirtir⁶⁷. Hamdullah Müstavfi-i Kazvî'ye göre, Erzincan'da hububat, meyve, üzüm ve pamuk boldu. Şehrin vâridatı 33 tümen, yani 330.000 dinar tutuyordu ki, yaklaşık olarak 65 milyon lira eder⁶⁸. Erzincan'dan İlhanlı payitahtına, her sene 200 top kemhâ, 10.000 zirâ (arşın) iskarlat ve 10.000 zirâ kadife gibi kıymetli kumaşlarla birlikte 6.000 batman (men) armut, 8.00 batman elma ve 200 batman da kaysı gönderiliyordu⁶⁹. Bu rakamlar sanayi ve ziraatın pek gelişmiş olduğunu göstermek bakımından dikkate şayandır.

Erzincan Osmanlı devrinde de pek mamur ve ileri bir şehir idi. Evliya Çelebi'ye göre «bir bağ-ı irem» misâli olan Erzincan'da on bir büyük han ile kıymetli eşya satılan taştan yapılmış bir bedesden bulunmakta idi. Meyve ve sebzesi çoktu⁷⁰. Kâtib Çelebi de Erzincan'da bol miktarda hububat, pamuk, üzüm ve meyve elde edildiğini kaydeder⁷¹.

Tapu-Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre Erzincan'da yetiştirilen ürünler şunlardı: Buğday, arpa, kâvers (ak darı), zeğrek, fig (kara burçak), penbe (pamuk), kendir, bakla, ve nohut. Meyvelerden başta üzüm olmak üzere, elma, armut, kiraz, kayısı, dut ve ceviz yetiştirilmekte idi. Bağlarda yetişen üzümlerden şıra ve şarap yapılırdı.

Osmanlı idaresinin henüz yeni yerleştiği sıralarda bu bölgede Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan (Hasan Padişah 1453-1478) kanunlarının bir müddet daha yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa «Bâc-ı büzürk ve Tamgâ-i siyah» kanunları aynen muhafâza edilmiştir⁷². Ancak Osmanlı vergi sistemine uymayan ve reâyaya birçok külfetler yüklediği anlaşılan bu vergilerden büyük bir kısmı, çok geçmeden kaldırılmak, hafifletilmek veya değiştirilmek suretiyle, Osmanlı vergi sistemiyle telif edilmiştir. 922 (1516) tarihli *Erzincan kanunnâmesi*'nde Erzincan'da satılan mallar ile buradan tran-

67 *Seyahatnâme*, trc. Şerif Paşa, İstanbul 1333, I, 328.

68 *Nüzhetü'l-Kulüb*, nşr. M.D. Siyaki, Tahran 1336, s. 110; krş. G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1939, s. 118.

69 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 72.

70 *Aynı eser*, I, göst. yer.

71 *Cihannüma*, İstanbul 1145, s. 424.

72 Bk. TD 60, 1516 tarihli *Erzincan kanunnâmesi*, s. 1-2.

sit olarak geçen mallardan alınacak resmin miktarı tesbit edilmiştir⁷³. Şehirde satılan mallardan «tamgâ-i siyah» (kara damga), transit olarak geçen mallardan ise «bâc-ı büzürk» adı altında bir vergi alınırdı⁷⁴.

Şehir gelirinin mühim bir kısmı sancak-beyi hasısı olarak ayılmıştı. Gelir kaynaklarının en önemlisini şehirdeki boyahâne mukata'ası ile kara damga ve meyhâne vargileri teşkil etmekte idi. 1516-1518 yılları arasında tanzim edilen *Tapu-Tahrir Defteri*'ne göre şehrin yıllık vâridetü 224.753 akçaya varıyordu. Bunun 120.000 akçası kara damga ve meyhâne resmi, 50.000 akçası boyahâne mukata'ası, 15.000 akçası şehirdeki ve civardaki değirmen resimleri, 2.000 akçası yayalak resmi, 1.000 akçası memliha (tuzla) mukata'ası, 1.000 akçası civarında beslenen av kuşları resmi, 12.025 akçası şehirde oturan hıristiyan ahâlden alınan ispençe (hâne başına 25 akça) resmi, 5.129 akçası badihava ve arüsiye resmi, 5.000 akçası cerâim resmi, 5.600 akçası hinta (buğday) öşrü, 3.000 akçası şa'ir (arpa) öşrü, 5.000 akçası da şehirdeki bir kaç kıt'a zeminin geliri olarak tahsil ediliyordu⁷⁵. Aynı senelerde Erzincan vilâyeti dahilindeki padişah hasları 146.000 akça tutuyordu⁷⁶ 1530 tarihli defterde Erzincan'ın gelir durumu şu şekilde gösterilmiştir: tamga ve meyhâne mukata'ası 90.000 akça, boyahâne mukata'ası 55.000 akça (toplamı 145.000 akça tutan bu vâridat Bayburt sancakbeyi'nin hasısı olarak ayrılmıştı⁷⁷.) 12.000 akça şehir ihtisab mukata'ası (Kemah sancak beyi'nin haslarına dahildi), İспенçe resmi 14.300 akça, hinta öşrü 10.500 akça, şa'ir öşrü 5.065 akça, kâvers öşrü 745 akça, orum öşrü 175 akça, zeğrek öşrü 77 akça, penbe (pamuk) 29 men (batman) 570 akça, bostan ve meyve resmi 957 akça, küvvâre resmi 354 akça, bezirhâne (5 adet) geliri 300 akça, badihava ve arusiye resmi 4623 akça, âdet-i ağnam resmi 4.000 akça⁷⁸.

Yekûn 195543 akça tutuyordu. 1566 yılında şehrin geliri 234.000 akçaya ulaşmıştır: damga resmi ile meyhâne ve kumaş gümrüğü resmi 64.000 akça, şehir mahsûllerinden elde edilen vergi 50.000 akça, boyahâne

73 *Aynı kanunnâme*, s. 2.

74 *Aynı kanunnâme*, göst. yer.

75 BA, TD 60, s. 10.

76 BA, TD 168, s. 145.

77 BA, TD 168, göst. yer.

78 BA, TD 168, s. 144.

mukata'ası 60.000 akça şehir ihtisab mukata'ası 35.000 akça, badihava ve arusiye resmi 25.000 akça⁷⁹. Netice olarak denebilir ki, Erzincan şehri XVI. asırda iktisâdî bakımdan ileri bir seviyede idi. Boyahâne varidatının yüksek oluşu şehirde dokuma sanayi'inin gelişmiş olduğuna delildir.